

Лінгвокультурологічні особливості гендерно маркованих ФО

Стаття присвячена аналізу гендерно маркованих фразеологічних одиниць. Рефлексія гендеру в мові здійснюється з лінгвокультурологічних позицій, що передбачають ідентифікацію ємінності та маскулінності як етнокультурних концептів, які формують світовідчуття і є результатом пізнавальної діяльності українського народу.

Ключові слова: лінгвокультурологія, концептосфера, стереотип, фразеологізм.

Стаття посвящена анализу гендерно маркированных фразеологических единиц. Рефлексия гендера в языке осуществляется с лингвокультурологических позиций, предусматривающих идентификацию феминности и маскулинности как этнокультурных концептов, формирующих мироощущение и является результатом познавательной деятельности украинского народа.

Ключевые слова: лингвокультурология, концептосфера, стереотип, фразеологизм.

The article analyzes marked gender idioms. Reflection of gender in language is carried out from linguistic and cultural positions that require identification of femininity and masculinity as ethnic and cultural concepts that shape the attitude and the result of learning of the Ukrainian people.

Key words: cultural linguistics, concept, stereotype, phraseologism.

Ідея Е. Бенвеніста про те, що на основі тріади – мова, культура, особистість – могла б бути створена інша лінгвістика, з кінця ХХ ст. почала втілюватись у життя. Дослідження мови синкретично з культурою полягають у спостереженні й аналізі процесу відображення мовної картині світу базових культурних концептів, наприклад: життя, смерть, любов, жінка, чоловік і т.д. Так на тлі фразеології виникають «лінгвокультурологічна, комунікативно-прагматична і когнітивна фразеологія» [1, с. 5], когнітивна лінгвокультурологія, вивчаються процеси фразеологізації як когнітивної процедури.

У структурі мовної картині світу виокремлюється так звана «фразеологічна» картина світу, що за визначенням М. Ф. Алефіренка становить «умовну назву асоціативно-образного фрагмента мовної картині світу представленого фраземами» [2, с. 23].

З огляду на те, що у фразеологічній картині тієї чи іншої мови виразно простежуються етнокультурні стереотипи, метою роботи є виявлення загальних і специфічних когнітивних і лінгвокультурологічних характеристик гендерно релевантних фразеологічних одиниць української мови й культури.

Рефлексія гендеру в мові здійснюватиметься з лінгвокультурологічних позицій, що передбачають ідентифікацію ємінності та маскулінності як етнокультурних концептів, які формують світовідчуття і є результатом пізнавальної діяльності народу.

Основними завданнями дослідження визначаємо аналіз плану вираження і плану змісту ідіом у контексті репрезентації гендерної семантики та ідентифікацію в них культурних символів, стосовно стереотипів.

Для розв'язання поставленого завдання слід з'ясувати джерело культурно доцільної інтерпретації стосовно фразеологічного рини мови, описані В. М. Телією, серед яких нас цікавлять ті, що становлять систему образів-еталонів, закріплених у стійких порівняннях, і ті, що передають власне образний зміст Ф(О), який відображає характерні риси світобачення [6, с. 240-247]. Саме це останнього з перелічених джерел ми відносимо стереотипи.

Часто у фразеологічних розвідках можемо побачити тези про те, що фразеологічні системи зберігають прототипні та стереотипні уявлення соціумів. При цьому межі між двома поняттями «прототип», «стереотип» або «прототипна ситуація», «стереотипний погляд» часто доволі розмиті.

Лінгвістична дискусія стосовно цих понять була розгорнута й зарубіжними, і пострадянськими вченими. Теорію прототипів розробляли М. Джонсон, Е. Рош, Ж. Пінто де Ліма, А. Вежбішня, Є. Бартмінський, Дж. Лакофф. Серед сучасних українських дослідників взаємозв'язки прототипу та стереотипу розглядає О. П. Левченко [9, 10], Т. Семашко [11], стереотипи та їх вплив на процес міжкультурної комунікації виявляє Т. Л. Кацберт [6], культурні стереотипи сучасних українців осмислює Н. Б. Годзь [12], гендерні стереотипи рольової поведінки в родині досліджує І. Е. Корольова [7], зміст гендерних стереотипів в контексті мультикультуризму описує Т. І. Власова [4], ідентичність і стереотипи розглядає Р. О. Лавлинський [8] та інші.

О. П. Левченко визначає *прототип* як ментальний зразок найкращий чи найкращий, а типовий з низки типових, ментальна репрезентація певної мовної картини світу, регулярно використовувана лінгвоспільнотою для категоризації [10, с. 16]. Фраземи типу *іде, як пава, гарна, як маків цвіт, лебідка, мильник, ягідка, царюця, тонка, як чехоня, здоровий, як віл, кінь, бик тощо* свідчать про існування переліку прототипів для певного порівняння. Стереотип же або вродливої дівчини, або сильного хлопця, що є в соціумі, вибудовується за допомогою прототипів. *Стереотип* це оцінна репрезентація свідомості, реалізована у прототипах. *Прототип* ми розглядаємо як найтиповіший зразок, а *стереотип* як ментальну одиницю, реалізовану у прототипах.

Особливістю стереотипів А. Белова вважає те, що «люди хильні бачити те, що бажать, і не помічати іншого, що не відповідає стереотипам» [3, с. 15]. П. Бжозовський формулює ознаки, які відрізняють стереотип і поняття: 1) частковість якогось явища; 2) обмеженість асоціативними значеннями і відсутність дефініційних мислів; 3) закритість структури для нової інформації [10]. Прикладами прототипних зразків стереотипу можуть бути фразеологічні одиниці, які дають настанову, що саме чоловік займає ключову роль в суспільному житті, наприклад: *чоловік, що ступить, по згрішить; всяк чоловік не без гріха; чоловік мислить, а Бог ядить; чоловік стріляє, а Біг кулі носить; чоловік крутить, а Бог розкручує; чоловік не ангол, щоб не згрішив; Божий чоловік), і/або: що бабине, то не таке як людське; біда бабу породила, а біду чортова мати; де дідько посіє, там ся баба вродить; баба з пекла родом; бабина річ коло припічка.*

Услід за В. Красних, ми виділяємо стереотипи-образи та стереотипи-ситуації. Наведені нижче стереотипи-образи розкриваються через стереотипи-ситуації. Отже, у досліджених виразах виділяються такі стереотипні прочитання.

1. Занадто говірка, криклива, сварлива людина – ФО, пов'язані з комунікацією: *базарна баба; як баба на базарі; де дві баби да три саби зберуться у місті, не переспорить їх чоловіка й двісті; де баб сім, там торг зовсім; дві баби – торг, а три – ярмарка; як дві баби на гуска – то весь базар; в баби язик як лопатень; балакучий як баба; пийхав як баба з ступернаком; пащекує як баба на возі; сварливий як баба; бубонить як старий дід; бубонить як баба на морозі; мене як постець діда/бабу; мене язиком неначе баба лемішку тре; гострий на язик; в баби язик як лопата; казала-мазала; торохтить як Гаврилів млин; сказав кумі, а вона всій слободі; плече як Нагумиха; меле язиком як баба рязанська; сіє словами як Мар'ян половою; балакає як Дмелькова мати перед смертю; жінка хіба не утайть, чого не знає; жіночий язик гостріший від меча; у баби язик, як у чорта хвіст, довгий.* Такі стереотипи зазвичай приписуються жінці, але інколи й чоловікові, зокрема через надання йому жіночих рис.

• Брехлива людина (зокрема жінка): *правду казала баба, коли не рехала; то й не жінка, як сім раз на день не обманить чоловіка; не їр жінці, як чужому собаці; добра жінка дванадцять раз на день дурить, а як яка, то й без числа; не одна жінка мужа змудрувала; жінці всієї правди не відкривай; нащо тому жінка молода, кого стара а чуприну водить; казала кума – дам пиона, а неї самої нема;*

стосовно багатіїв: як будеш з правдою кохатися, то не будеш щасливим; великим панам трудно правду сказати, пани в свідомості блукаються, та з правдою не знаються; мужичи правду кождому і панська на всі боки гнуча; пани правди не скажуть, а розумному роби зав'язуть; пани правдою кепкують, проте ж у світі панують, пан хоч і шапку зніме, та в шапці правди нема; пан не любить правди як пес мила; панська правда всюди однакова: на мужицькому серці

• Дивакувата, несхожа на інших людина, яка поводитися недоречно, перебільшує, зосереджує увагу на чомусь незначному: Альоша з водокачки; Альоша з мизаводу; з Кіндратиком у голові; як Сірко з конопель; сміється наче Сірко і старці як Хима з Єрусалима; гнівалася баба на торг, а торг того не став, ширити чорт пару – Карпа і Варвару; пішла баба в танець; хоч постою однієї танцює, зате довго; хреститься як баба Сарафина на півдорозі; носить як баба з печерицею/ступою/тижбором/топором/торф'яком; сміється як дурна дівка; бігає як старша дружка; носить як Мартин з балалайкою; крутиться як бабське веретено; товкати як марко по пеклу; мотається як вор по ярмарку.

• Розпусна, зрадлива людина: блажен муж до школи не думай, до церкви слизько, до дівчат близько; чемний як дівка по своїм дітям; на козаку не буде знаку, нехай дівка дбає; не поберегши теля, і дурну погубиш; бісики пускає; хто дітей хрестить, той добра не має; раз кахикнула, трьох панків прикликнула, вдруге кахикнула, і п'ятьох прикликнула; і до плуга, і до рала, і до хлопців дала драга, скільки в гречку; як би він жив не жив, аби в чужою гречку не вскакував, як проти сонця води не напиться, так із чужою женою, або з чужим мужем не нажитися; у горох вскочити; вінок не носити, проти віночок; у нашої Катерини весілля і родини; не байстрюком сервіти батькові; душа до нього спати ходить; котяча любов і між тими дівочий стид до порога: аби пересягнула, так і забула.

• Дурна, недосвідчена, вперта людина: жіноча логіка; жіночий розум; молодий та зелений; молодозелене; дурний як божє теля; дурний як Беркове теля; як віслук; мудрий як ходак; як дурна дівка; молодий – дурний; що ране – то погане; хто не був молодим, той не був дурним; курячий розум; молодість – буйність, а буйність – дурість; молода була – дурна була, стара стала – дурна стільки розуму не позичати; без своєї клепки в голові/тім'ї; не виставляти клепки; несповна розуму; не всі дома; прибитий на цвіт, наче мішком з-за рогу вдарено; голова не варить; розуму як наків'яло

дурний, аж світиться; на розум небагатий; мати порожню голову/макітру; голова напхана половою; дурний хоч об дорогу вдар.

• Пихата, горда людина: величає сі як Гриць портками; сордиться як піп у вітварі; величається як молода на весіллі; пишнить як нова кума; сісти як нова кума; величається як чумацька вош; пишшається як попівна в гостях; запишався як Берко в колоді; сидить як засватана/засватаний; сидить як молода на весіллі; запишався як дівка на покуті.

• Лінива людина: лінивий як Омелько; виліз як Левко на плечі шиліз; нічого не роби, тільки Пилипа жени; сиди до сивої коси, а за ледащо не йди; чоловік винен, що жінка ледаца; ліпше чорта атримати, ніж ледачу жінку мати.

• Гарно або, навпаки, невдало вдягнена людина: убралася як калина в білий цвіт; наряджається мов Меланка на весілля; вбралася як дівка до вінчання; як на свято; вибралася як лялечка; вбралась як кума свадьбу; вирядили як старишу дружку; прибралася як сватів лекає; вибрався як до шлюбу; убраний як кум перед Паскою; прибрався як Хівря до утрени; прибралася як бура на сабаши; вдягнув носки ніби один татів, а другий мамин; вбралася як Настя в постоли; вдівся як Топандопало; вдягнувся як Феська; розхристаний як Мишко Маринін.

• Рідна або, навпаки, чужа людина: то ж мій синок, моє здоров'я!; батьків син!; мамин синок; через вулицю бондар; родина як від бабі рідна тітка; ми родина: твій ненько дім підпалив, а мій ся коло нього грів; нашим воротам двоюрідний сарай; чорт козі дядько; мій дід з твоєю бабою на сорокопуди ходили та й Бога о здоров'ї для неї молили.

Отже, з-поміж виявлених стереотипів переважають негативні оцінки і якості людей. Це означає, що українській ментальності властиве почуття гумору, критичне ставлення до самих себе, іронічне вітосприйняття.

Нами виявлено гендерні відмінності кожного із наведених стереотипів. Так, стереотип 1 часто приписується жінці або чоловікові а рахунок надання йому жіночих рис, таким чином підкреслюючи його негативні якості, хоча серед наведених є приклади, які живаються щодо представників обох статей. Стереотип брехливості 2) також приписується або жінці, або панові, що є відбитком успільно-політичних подій; 3-й, як і 5-й, 6-й, 7-й, приблизно однаковою мірою характеризують чоловіка і жінку. Четвертий стереотип використовується як до чоловіка, так і жінки, але стосовно жінки має більш негативний відтінок. Стереотип 8 більшою мірою

відповідає жіночій суті. Стереотип 9 підкреслює суцільність родинних зв'язків або їх відсутність гендерно несправливо, а спорідненість характеризує тільки із представником чоловічої статі.

Одним із завдань нашої роботи є виявлення когнітивних метафор, які простежуються на фразеологічному рівні мови. У такому контексті ми розуміємо когнітивну метафору як способи концептуалізації абстрактної або незрозумілої дійсності крізь конкретну або інтуїтивно осмислену реалію.

У межах концепту ЖІНКА виділяються такі метафори жінки: це одяг, взуття (*липнути до жіночих спідниць; ховатися за жіночими спідницями; тримати під каблучком*); жінка → це лихо (*і так багато всякого лиха, а Бог ще жінок наплодив; біда бабу породила, а бабу чортова мати; де дідько не посіє, там ся баба вродить; баба і в тебе родом*); дівчина → це обличчя (*личко дівку віддає; красне личко серцю не спокій*); баба → це базар (*де дві баби да три жабки вкрутили в місті, не переспорить їх чоловіка й двісті; де баб сім, там ширше зовсім; дві баби – торг, а три – ярмарка; як дві баби та луска – це весь базар*); жінка → це продукт харчування (*молоде м'ясо, сити жінки об'єкт чоловічого інтересу*); некрасива жінка → руїна (*атомна війна, термоядерна війна*); жінка → це частина тіла (*чоловік голова, жінка шия, куди шия поверне, туди голова і дивиться; Чому Бог не сотворив Єви з наги Адама? Щоб жінка по корчмах не бігала. Чому не з рук? Щоб мужа за чуб не держала. Чому не з голови? Щоб не була розумніша за мужа, - але з ребра, щоб його вірно любила й вірно йому служила*).

Концепт ЧОЛОВІК об'єктивований двома метафорами (на нашою картотекою): чоловік → частина тіла (*мужичок як курочка, чоловік голова, жінка – шия, куди шия поверне, туди голова і дивиться*); чоловік → це твердий матеріал (*за чоловіком, як за камінною стіною, як за горою, як за стіною*). Але припускаємо, що українська фразеологія зафіксувала яскравішу репрезентацію шийного концепту і вважаємо ці дослідження перспективними.

Можна відзначити відносно високий потенціал до метафоричності гендерних концептів в українській фразеології, особливо стосовно концепту ЖІНКА, якому в українському мовознавстві присвячена дисертація Т. М. Сукаленко «*Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові*».

У фразеологічній картині світу відбиваються такі гендерні стереотипи: *жіноча логіка; жіночі балачки; чоловічі розміри; чоловічий характер*. Ми виявили у фразеологічній картині світу такі

стереотипні прочитання, що стосуються як чоловіків, так і жінок:

- 1) занадто балакуча, криклива, сварлива людина (*сварливий як баба; бубонить як старий дід*);
- 2) брехлива людина: а) стосовно жінки (*казала кума – дам пшона, а в неї самої нема*); б) стосовно пануючих верств (*пан не любить правди, як пес мила*);
- 3) дивакувата, несхожа на інших людина (*Альоша з водокачки; з Кіндратиком у голові*);
- 4) розпусна, зрадлива людина (*чемний як дівка по сьомій дитині*);
- 5) дурна, неосвічена, вперта людина (*розуму не позичати*); б) пихата, горда людина (*величає сі як Гриць портками*);
- 7) лінива людина (*лінивий як Омелько*);
- 7) гарно / неакуратно одягнена людини (*убралася як калина в білий цвіт; розхристаний як Мишко Маринін*);
- 8) рідна / чужа людина (*то ж мій синок; мамин синок*).

З-поміж виявлених стереотипів переважають негативні оцінки і якості людей. Це є віддзеркаленням того, що українській ментальності властиве почуття гумору, критичне ставлення до самих себе, іронічне світосприйняття.

Аналіз паремійного фонду дозволяє зробити висновок, що чоловіки уявляють ідеальну жінку працелюбною господинею, доброю, слухняною, яка в сім'ї підпорядковується чоловікові (*муж жєні закон; ліпше чорта затримати, ніж ледачу жінку мати*). Жінка сприймається як об'єкт впливу, але в той же час необхідна чоловікові (*жінка, як жилка: коли схочеш потягнеш; без жінки як без рук*). Яскраво вимальовується прагнення дівчини вийти заміж: *хоч за старця, аби не остаться*. При цьому її вимоги до чоловіка мінімальні: *зякий-такий, аби був – аби хліба роздобув*.

У результаті диференціації фразеологічних номінацій концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА, було виділено такі смислові поля ідіом: уміння українців гарно / погано вдягатися; краса дівчини / хлопця; розумові здібності чоловіків і жінок; пихатість, надмірна пихатість; клопотаність, метушливість; надмірна балакучість; відсутність юдинних зв'язків; підкреслення спадкових ознак; небажання працювати; надмірний зріст. А для паремій характерні такі поля: підкреслення рис характеру жінки (дружини); підкреслення рис характеру, якостей чоловіка; стосунки чоловіка і дружини; підкреслення краси дівчини, жінки, хлопця, чоловіка; розподіл влади в сім'ї; вирішення конфліктів у сім'ї; роль матері, батька; роль сина і доньки в родині; зрада в стосунках між чоловіком і жінкою; вік жінки, дружини, чоловіка; чужа жінка, чужий муж; здоров'я жінки.

Отже, концептосферу «чоловік / жінка» у фразеологічній картині світу вербалізовано дворівневою структурою, яка пов'язана з

особливостями національного світосприйняття: патріархатом у суспільстві та матріархатом у родині.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. – М., 2008.
2. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и культура: поиск категориально-понятийных оснований // Фразеология, познание и культура: Сборник докладов 3-го Междунар. науч. конф. – Т. 1. – Белгород, 2010. – С. 2126.
3. Белова А. Д. Лексична семантика і міжкультурні стереотипи. // *Ліно*. – 2002. – С. 43-54.
4. Власова Т. І. Гендерні стереотипи в контексті теорії мультикультурного. // *Наук. вісн. Мелітоп. держ. ун-ту*. – Мелітополь, 2009. – Вип. 2. – С. 13-26.
5. Годзь Н. Б. Культурні стереотипи в системі світогляду сучасних українців // *Вісн. НТУ «ХПИ»*. – Харків, 2005. – №50. – С. 102-106.
6. Кацберг Т. Л. Стереотипи та їх вплив на процес міжкультурної комунікації // *Сучасні дослідження з іноземної філології*. – Ужгород, 2004. – Вип. 2. – С. 176-182.
7. Корольова І. Е. Гендерні стереотипи рольової поведінки в родині і приватного життя // *Наук. Вісн. Серія «Філософія»*. – Х.: ХНПУ, 2008. – Вип. 2. – С. 142-149.
8. Лавлинський Р. Ідентичність і стереотипи: український контекст // *Науковий записки. Серія «Філософія»*. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Обласький академія». – 2010. – Вип. 6. – С. 137-142.
9. Левченко О. П. Атрибут, прототип, стереотип у фразеологічній картині світу // *Мовні і концептуальні картини світу: 36. наук. праць*. – К.: КНУ, 2004. № 10. – С. 338-346.
10. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект // *Львів: Вид-во НАДУ*, 2005. – 292 с.
11. Семашко Т. Лінгвістична аргументація розмежування понять "стереотип" і "прототип" // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. – К., 2014. – Вип. 1(25). – С. 31-33.
12. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту *жінка* в українській мові // *Збірник за ред. Л.О. Ставицької*. – К.: Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.
13. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры» 1996. – 288 с.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
імені ПЕТРА ВАСИЛЕНКА
ВИСТАВКОВО-МУЗЕЙНИЙ ЦЕНТР

STUDIA SLOBOZHANICA

Вісник виставково-музейного центру
Випуск 3

Матеріали міжнародної науково-методичної конференції
«Слобожанський гуманітарій – 2017»
3 березня 2017 р.

ХАРКІВ – 2017